

LIETUVOS VALSTIETIJOS DIFERENCIACIJA IR KLASINIS JOS APMOKESTINIMO POBŪDIS XIX AMŽIAUS PABAIGOJE IR XX AMŽIAUS PRADŽIOJE

A. ŽILENAS

Tiriant valstietijos ekonominę padėtį kapitalistinėje santvarkoje, vienas iš pagrindinių klausimų yra jos apmokestinimas. „Aišku,— rašė K. Marksas,— kad valstiečių išnaudojimas skiriasi nuo pramonės proletariato išnaudojimo tik savo *forma*. Išnaudotojas tas pats: *kapitalas*. Atskiri kapitalistai išnaudoja atskirus valstiečius *ipotekomis* ir *palūkanomis*; kapitalistų klasė išnaudoja *valstiečių klasę valstybiniais mokesčiais*.“¹

Lietuvos valstietijos apmokestinimo klausimas kapitalizmo sąlygomis, ypač ikiburžuazinės Lietuvos laikotarpiu, mūsų ekonominėje literatūroje beveik nenagrinėtas.

Sitame straipsnyje parodoma Lietuvos valstietijos diferenciacija ir klasinis jos apmokestinimo pobūdis XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje.

Lietuviškųjų gubernijų valstietijos, kaip ir aplamai visos Rusijos imperijos valstietijos, apmokestinime buvo luominės viduramžių mokesčių sistemos pėdsakų. Dvarininkų ir valstiečių žemė buvo netolygiai apmokestinama, neskaitant dar didelių natūrinių prievolių valstietijai. Todėl lietuviškųjų gubernijų valstietija už skirtinę žemę santykiškai sumokėdavo žymiai daugiau mokesčių bei rinkliavų, negu dvarininkai už jiems priklausančią žemę (1 lent.).

Už skirtinės žemės dešimtinę mokesčių ir įvairių rinkliavų, įskaitant ir išperkamuosius mokesčius, Kauno gubernijos valstiečiai turėjo mokėti 11 kartų daugiau, o Vilniaus gubernijos — 9,4 karto daugiau, palyginus su dvarininkais. Net ir neskaitant išperkamųjų mokesčių, skirtinės žemės dešimtinei, palyginus su private žeme, Kauno gubernijoje teko 3,5 karto daugiau ir Vilniaus gubernijoje — 4 kartus daugiau mokesčių bei rinkliavų².

Esant luominei mokesčių sistemai, visa valstietija buvo suinteresuota pašalinti luominio apmokestinimo liekanas ir panaikinti dvarininkams teikiamas mokesčių privilegijas. Tačiau valstietija buvo vininga tikrai tiek, kiek ji kovojo prieš baudžiavines, luomines liekanas. „**Kiek** išlieka dar bau-

¹ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1949, p. 174.

² Suvalkų gubernijoje, kaip ir kitose priskirtose Lenkijos Karalystei Rusijos imperijos gubernijose, vietoj išperkamųjų mokesčių nustatytas keletą kartų didesnis žemės mokesčių. Pavyzdžiui, Suvalkų gubernijos valstiečiai 1896 metais mokėjo valstybinio žemės mokesčio už naudojamą žemės dešimtinę, vidutiniškai imant, po 43 kapeikas ir, be to, padūmės mokesčio po 22 kapeikas už dešimtinę.

Apskaičiuota, remiantis duomenimis, paskelbtais Ежегодник Министерства Финансов, С.-Петербург, 1900, стр. 159—160. Обзор Сувальской губернии за 1891 год. Vilniaus U-to Rankraš. sk., b. Nr. 2595, l. 24.

**Skirtinės ir privačių savininkų žemės apmokestinimas tiesioginiais mokesčiais
Kauno ir Vilniaus gubernijose 1903 bei 1906 metais³**

		Zemės mokesčių bei rinkliavų suma													Iš viso mokesčių bei rinkliavų dešimtinė (kapeikomis)		
		Apmokestinama žemė, imant tūkstantį dešimtinių			valstybinių, ne-skaitant išperkamujų, mokesčių 1906 metais		zemstvinų rinkliavų 1903 metais		valsčiaus rinkliavų 1903 metais		draudimo įnašų 1903 metais		iš viso, be išperkamujų, mokesčių 1903 metais			išperkamujų mokesčių 1903 metais	
		iš viso		dešim-tinei	iš viso		dešim-tinei	iš viso		dešim-tinei	iš viso		dešim-tinei	iš viso		dešim-tinei	
		tūkst. vnt.	tūkst.rub.	kap.	tūkst.rub.	kap.	tūkst.rub.	kap.	tūkst.rub.	kap.	tūkst.rub.	kap.	tūkst.rub.	kap.		tūkst.rub.	kap.
Kauno gubernijoje	Skirtinė žemė	1620,6	157,3	10	165,9	10	520,6	32	110,5	7	954,3	59	1922,4	128	187		
	privati žemė	1626,1	134,6	8	142,5	9	—	—	—	—	277,1	17	—	—	17		
Vilniaus gubernijoje	skirtinė žemė	1372,7	88,9	6	134,0	10	425,6	31	173,7	13	822,2	60	962,3	72	132		
	privati žemė	1628,7	106,4	7	127,18	8	—	—	—	—	234,2	15	—	—	15		

³ Приложения к представлению Министра Финансов от 27 июня 1906 г. за № 6955 об изменении расписания средних по губерниям окладов государственного поземельного налога на десятину удобной земли и леса. Министерство Финансов, Департамент окладных сборов, отд. II, 27 июня 1906 года № 6955, стр. 3—4.

džiaviniai santykiai,— rašė Leninas,— **tiesk** valstietija tebėra dar klasė, t. y., kartojame, ne buržuazinė, o baudžiavinė visuomenės klasė.“⁴ Tuo tarpu, panaikinus baudžiavą, pinigų valdžia suskaldė valstietiją. Valstietis buvo visai pajungtas rinkai. Nuo rinkos priklausė ne tik padidintų piniginių mokesčių sumokėjimas, bet ir pats jo ūkis — pragyvenimo pagrindas. Valstietijoje stiprėjo prekiniam ūkiui ir kapitalizmui būdingi ekonominiai prieštaravimai, vedą į valstietijos susiskaldymą bei ekspropriaciją. Didžiulė valstietijos masė tolydžio smuko, o saujelė tvirtų ūkininkų, buožių turtėjų, paglemžė valstiečių ūkius bei žemes, sudarydami begimstančios kaimo buržuazijos kadrus. Vadinasi, valstietija pasidarė jau nebe vieninga klasė. Taigi, ir mokesčių našta atskiroms socialinėms-ekonominėms valstietijos grupėms pasidarė nevienoda. Todėl ir skirtinės žemės 1 dešimtinės apmokestinimas neparodo tikrosios mokesčių naštos atskiroms valstietijos grupėms. Vienos dešimtinės skirtinės žemės apmokestinimo lygis parodo tikslai, kiek skyrėsi privatinės nuosavybės žemės apmokestinimas nuo valstiečių skirtinės žemės apmokestinimo, apskritai imant.

Apie valstiečių socialinę-ekonominę grupę sprendžiama iš ūkio dydžio. Vienas iš ūkio dydžio požymių yra turimos žemės kiekis. Todėl, norint nustatyti Lietuvos valstietijos ekonomines-socialines grupes, pirmiausia reikia apibūdinti skirtinės žemės pasiskirstymą.

2 lentelė

Skirtinės valstiečių žemės pasiskirstymas ūkių grupėmis
Kauno ir Vilniaus gubernijose 1905 metais⁵

Grupės dešimtinėmis	Kauno gubernijoje		Vilniaus gubernijoje	
	kiemų	žemės dešimtinių	kiemų	žemės dešimtinių
Nuo 1 iki 5 (imtinai)	4 756	13 135	2 915	10 008
5—10	17 054	134 335	29 708	214 315
Įš viso iki 10	21 810	147 470	32 623	224 323
10—20	69 682	989 327	49 730	741 025
daugiau kaip 20	18 908	473 582	12 067	313 329
Įš viso	110 400	1 610 379	94 420	1 278 677
Vidutiniškai vienam kiemui dešimtinių	14,6		13,5	

Kaip matyti iš 2 lentelės duomenų, apie 22 tūkst. kiemų, arba apie 20%, bendrojo kiemų skaičiaus Kauno gubernijoje ir apie 33 tūkst. kiemų, arba 34,5% bendrojo kiemų skaičiaus Vilniaus gubernijoje turėjo žemės iki 10 dešimtinių. Vienam kiemui, vidutiniškai imant, šioje grupėje teko žemės: Kauno gubernijoje — po 6,7 dešimtinės ir Vilniaus gubernijoje — po 6,8 dešimtinės. Kartu tenka pastebėti, kad Kauno gubernijoje visiškai nesurašyti kiemai, turintieji mažiau kaip 1 dešimtinę žemės, nors kitų gubernijų tokie duomenys pateikiami⁶. Tuo būdu, kiemų iki 10 dešimtinių Kauno gubernijoje faktiškai buvo šiek tiek daugiau, o žemės vienam kiemui teko šiek tiek mažiau.

Suvalkų gubernijoje mažžemių buvo daugiau, negu Kauno ir Vilniaus gubernijose. Pavyzdžiui, mažžemių, turinčių mažiau, negu pusantros dešim-

⁴ V. J. Leninas, Raštai, t. 6, 1951, p. 95.

⁵ Статистика землевладения 1905 г. Свод данных по 50-ти губерниям Европейской России, С.-Петербург, 1907, стр. 88-89.

⁶ Ten pat, p. 88—89.

tinės žemės, 1899 metais Suvalkų gubernijoje buvo 8649 kiemai, o turinčių nuo pusantros iki pusaštuntos dešimtinės — 14 351 kiemas⁷. Tuo būdu, ūkiai iki 7,5 dešimtinės Suvalkų gubernijoje sudarė 42,2% bendrojo kiemų skaičiaus⁸.

Iš šių duomenų taip pat matyti, kad gana didelė Lietuvos valstietijos dalis neturėjo pakankamai žemės šeimai išlaikyti ir buvo priversta imtis pašalinių uždarbių bei pardavinėti savo darbo jėgą dvarininkams ir pasiturintiems bei turtingiems valstiečiams.

1905 metų surašymo duomenimis, kiemų, turėjusių 10—20 dešimtinių, Kauno gubernijoje buvo apie 69,7 tūkst., arba 63% bendrojo kiemų skaičiaus, o Vilniaus gubernijoje apie 49,7 tūkst., arba 53% bendrojo kiemų skaičiaus. Vadinas, šiai kiemų grupei priklausė Kauno gubernijoje apie du trečdaliai, o Vilniaus gubernijoje — daugiau kaip pusė visų kiemų. Kiemai, turintieji daugiau kaip 20 dešimtinių, Kauno gubernijoje sudarė tiksliai 17%, o Vilniaus gubernijoje — apie 13% bendrojo kiemų skaičiaus. Tačiau šiai kiemų grupei priklausė apie trečdalis (29%) visos skirtinės žemės Kauno gubernijoje ir apie ketvirtadalis (24,5%) — Vilniaus gubernijoje.

Pažymėtina, kad, oficialiosios einamosios statistikos duomenimis, atskirų ūkio dydžių žemės plotų atžvilgiu grupių lyginamasis svoris smarkiai skiriasi nuo surašymo duomenų. Pavyzdžiui, jeigu pagal 1905 metų surašymo duomenis kiemų nuo 1 iki 10 dešimtinių (imtinai) Kauno gubernijoje buvo 21 810, tai pagal einamosios statistikos duomenis 1905 sausio 1 dienai vien sklypų nuo 3 iki 10 dešimtinių priskaičiuojama 38 009, o mažesnių kaip 3 dešimtinių — 29 398⁹. Taip pat žymiai daugiau parodoma ir stambesnių ūkių. Jeigu remiantis surašymo duomenimis kiemų, turėjusių daugiau kaip 20 dešimtinių, buvo 18 908, tai, remiantis einamosios statistikos duomenimis, jų priskaičiuojama 31 936¹⁰. Ypač skiriasi ūkių, turėjusių 10—20 dešimtinių, skaičius. Einamosios statistikos duomenimis, sklypų nuo 10 iki 20 dešimtinių Kauno gubernijoje 1905 metų sausio 1 dienai buvo 31 054, tuo tarpu, remiantis 1905 metų surašymo duomenimis, kiemų, turėjusių 10—20 dešimtinių (imtinai) priskaičiuojama 69 682. Bendrasis žemės plotas palyginti nedaug tesiskiria. Pavyzdžiui, surašymo duomenimis, skirtinės valstiečių žemės Kauno gubernijoje buvo 1 610 379 dešimtinės, o einamosios statistikos duomenimis — 1 681 464 dešimtinės, t. y. 71 105 dešimtinėmis daugiau. Tačiau, kiek galima spręsti iš 1905 metų surašymo metodikos, buvo surašoma ne visa skirtinė žemė, o tik apmokestinamoji, t. y. naudojama žemė¹¹. Skirtumas tarp naudojamos žemės surašymo duomenų ir einamosios statistikos duomenų labai nedidelis (1 610 379 dešimtinės — 1 602 701 dešimtinės = 8078 dešimtinės). Taip pat nedaug skiriasi ir bendras kiemų bei žemės sklypų skaičius. Einamosios statistikos duomenimis, 1905 metų sausio 1 dienai Kauno gubernijoje buvo 130 397 skirtinės žemės sklypai, o surašymo duomenimis, valstiečių kiemų priskaičiuojama 110 400, arba 19 997 kiemais mažiau, negu buvo žemės sklypų. Toks skirtumas galėjo susidaryti ir dėl to, kad Kauno gubernijoje į bendrąjį kiemų skaičių pagal surašymo duomenis neįtraukti patys mažiausieji, turintieji mažiau kaip 1 dešimtinę žemės, kiemai.

Apskritai imant, surašymo duomenis tenka laikyti tikslesniais. Toks didelis skirtumas tarp 1905 metų surašymo duomenų ir einamosios statistikos duomenų gaunasi dėl to, kad pirmuoju atveju buvo surašomi kiemai, o antruoju atveju parodomi žemės sklypai.

Pasidalijus žemę, iš vieno kiemo susidarė du, o kartais ir daugiau sklypų. Dėl to, einamosios statistikos duomenimis, ir susidarė mažų sklypų daugiau, o vidutinių mažiau.

Vien tik skirtinės žemės paskirstymas ūkių grupėmis dar pilnai neparodo, kaip buvo pasiskirsčiusi visa valstiečiams priklausanti žemė. Be skirtinės žemės, valstiečiai turėjo, nors ir nedaug, dar šiek tiek ir privatinės žemės.

Kaip buvo pasiskirsčiusi privatinė žemė valstiečių valdų grupėmis, parodoma 3 lentelėje.

⁷ V. Kapsukas, *Žemės klausimu*, „Naujoji gadynė“ 1906.VII.13. (26), Nr. 8, p. 116.

⁸ Suvalkų gubernijoje 1899 m. buvo priskaičiuojama 54 294 valstiečių kiemai. „Lietuvos ūkininkas“, 1906 m. birželio 22 (liepos 5 d.), Nr. 27, p. 359.

⁹ Памятная книжка Ковенской губернии на 1906 год, Ковно, 1905, отд. III, стр. 72—73.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Статистика землевладения 1905, СПб, 1907, стр. 3.

Privatinės žemės pasiskirstymas valstiečių valdų grupėmis
Kauno ir Vilniaus gubernijose 1905 metais¹²

Valdų grupės dešimtinėmis	Valdų		Dešimtinių žemės		Vidutiniškai dešim- tinių vienai valdai	
	Kauno gu- uberni- joje	Vilniaus guberni- joje	Kauno guberni- joje	Vilniaus guberni- joje	Kauno guberni- joje	Vilniaus guberni- joje
Iki 10	1 657	1 580	10 816	8 197	6,7	5,2
Nuo 10 iki 20 imtinai	1 223	1 160	20 112	19 037	16,7	16,3
Nuo 20 iki 30 imtinai	966	635	24 539	16 154	25,4	25,4
30 ir daugiau	1 771	1 460	131 166	127 559	74,1	87,4
Iš viso	5 617	4 835	186 633	170 947	33,3	35,6

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad privatinės valstiečių žemės vienai valdai teko žymiai daugiau, negu skirtinės žemės. Jeigu Kauno gubernijoje skirtinės žemės vienam kiemui vidutiniškai teko po 14,6 dešimtinės ir Vilniaus gubernijoje — po 13,5 dešimtinės¹³, tai privatinės žemės vienai valdai teko Kauno gubernijoje 33,5 dešimtinės, arba 2,3 karto daugiau, ir Vilniaus gubernijoje — 35,6 dešimtinės, arba 2,6 karto daugiau.

Iš turimų duomenų negalima nustatyti, kiek Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo valdų, turėjusių iki 15 dešimtinių žemės. Tačiau smulkesnių privatinės žemės valdų, turėjusių iki 10 dešimtinių žemės, Kauno gubernijoje buvo netgi santykiškai daugiau, negu tokio pat didumo skirtinių žemių valdų. Pavyzdžiui, kiemai, turėjusieji iki 10 dešimtinių skirtinės žemės, Kauno gubernijoje sudarė apie 20% (19,7%) ir Vilniaus gubernijoje — 34,5% bendrojo kiemų skaičiaus¹⁴. Tuo tarpu privatinės žemės valdos iki 10 dešimtinių sudarė Kauno gubernijoje 28,5% ir Vilniaus gubernijoje — net 32,7% bendrojo valdų skaičiaus¹⁵.

Privatinės žemės smulkių valdų negalima laikyti mažžemių ūkiais. Privatinės arba asmeninės žemės, skirtingai nuo skirtinių žemių, daugiausia buvo pirktos žemės. Iš valstietijos tarpo tokias žemes pirmiausia pirkto pasiturintieji ir turtingieji valstiečiai-buožės, siekdami padidinti savo ūkį. Todėl ir visų atskirų privatinų žemės valdų negalima laikyti atskirais ūkiais.

Kartu tenka pažymėti, kad Kauno ir ypač Vilniaus gubernijose buvo stambių privatinų žemės valdų. Pavyzdžiui, Kauno gubernijoje 1905 metais 10 savininkų priklausė 6765 dešimtinės žemės, t. y. po 676,5 dešimtinės vienai valdai¹⁶. Vilniaus gubernijoje 22 savininkams priklausė net 19 896 dešimtinės žemės, arba po 904,3 dešimtinės vienai valdai ir tame tarpe 5 valdoms priklausė po 6425 dešimtinės žemės, arba po 1285 dešimtinės vienai valdai ir 2 valdoms — 4196 dešimtinės žemės, arba po 2098 dešimtinės vienai valdai. Žinoma, tokios stambios valdos tik formaliai buvo laikomos valstiečių valdomis. Iš tikrųjų tai buvo naujų dvarininkų žemės.

Kadangi privatinės žemės buvo apmokestinamos mažesniais mokesčiais, tai tokių žemių savininkai — pasiturintieji valstiečiai ir naujieji dvari-

¹² Lentelė sudaryta, remiantis duomenimis, paskelbtais Статистика землевладения 1905 г., СПб, 1907, стр. 30—31.

¹³ Suvalkų gubernijoje skirtinės žemės vienam kiemui vidutiniškai teko 11,4 dešimtinės. „Lietuvos ūkininkas“, 1906 m. birželio 22 (Liepos 5) d., Nr. 27, p. 359.

¹⁴ Ūkių, turėjusių iki 10 dešimtinių žemės, Kauno gubernijoje buvo 21 810 iš 110 400 bendrojo ūkių skaičiaus ir Vilniaus gubernijoje — 32 623 iš 94 420 bendrojo ūkių skaičiaus.

¹⁵ Статистика землевладения 1905 г., СПб, 1907, стр. 30—31 и 88—89.

¹⁶ Ten pat, p. 30—31.

ninkai buvo privilegijuoti. Pavyzdžiui, už pirktas iš dvarininkų žemes nebe-reikėjo mokėti valsčiaus mokesčių, jeigu tik naujieji tų žemių savininkai ne-buvo prisirašę prie to valsčiaus¹⁷.

Privatinėje valstiečių nuosavybėje esanti žemė sudarė palyginti nedidelį lyginamąjį svorį visame valstiečių valdomos žemės plote. Pavyzdžiui, Kauno gubernijoje 1905 metais valstiečiams priklausė 1 610 379 dešimtinės skirtinės žemės ir tiktai 186 633 dešimtinės privatinės žemės ir atitinkamai Vilniaus gubernijoje — 1 278 677 dešimtinės skirtinės žemės ir tik 170 947 dešimtinės privatinės žemės¹⁸. Vadinasi, lengvatine tvarka buvo apmokestinama Kau-no gubernijoje apie 10% ir Vilniaus gubernijoje — apie 12% valstiečių val-domos žemės.

Vien tiktai iš turimos žemės, ir tame tarpe iš skirtinės, dar negalima spręsti, kad mokesčių našta buvo netolygi atskiroms ūkių grupėms. Pirmiau-sia pati oficialioji carinė žemėvaldos statistika, kaip ir bet kuri caro valdi-ninkų sudaryta statistika, kaip nurodinėjo Leninas, nebuvo tiksli ir iš esmės neverta labai didelio pasitikėjimo¹⁹. Pavyzdžiui, skirtinės žemės sklypai dažniausiai būdavo nustatomi, remiantis ne faktine padėtimi, o baudžiatvosa panaikinimo aktais²⁰. Kadangi dėl žemės stokos ir valstiečių darbo jėgos pertekliaus²¹ skirtinės žemės sklypai, mirus tėvui, dažnai buvo dalijami tarp vaikų, tai iš tikrųjų mažžemių ūkių buvo žymiai daugiau. Kai kurių tyri-nėtojų nuomone, 1913 metais mažžemių skaičius Lietuvoje buvo dvigubai didesnis, negu rodė 1905 metų oficialiosios statistikos duomenys²².

Kad didėjo bendrasis skirtinės žemės sklypų skaičius, ypač smulkiųjų sklypų skaičius, patvirtina ir gubernijos statistikos komiteto duomenys. Pavyzdžiui, 1897 metų sausio 1 dienai skirtinės žemės sklypų Kauno guber-nijoje buvo 116 850²³, o 1914 metų sausio 1 dienai — 137 897²⁴. Vadinasi, per 16—17 metų skirtinės žemės sklypų skaičius padidėjo 21 047. Smulkiųjų sklypų, turinčių iki 10 dešimtinių žemės, skaičius per tą laikotarpį padidėjo nuo 54 822 sklypų 1897 metų sausio 1 dienai iki 72 980 sklypų 1914 metų sausio 1 dienai, t. y. padidėjo 18 158 sklypais²⁵. Vien tik Ukmergės apskri-tyje minėtoju laikotarpiu skirtinės žemės sklypų (nuo 3 iki 10 dešimtinių) skaičius padidėjo 4044 (nuo 27 997 sklypų 1897 metų sausio 1 dienai iki 42 663 sklypų 1914 metų sausio 1 dienai), t. y. padidėjo daugiau kaip dvi-gubai²⁶. Kad žymiai didėjo skirtinės žemės sklypų skaičius, aiškiai matyti, palyginus 1877 bei 1905 metų surašymo duomenis. Šių surašymų duome-nimis, skirtinės žemės sklypų skaičius Kauno gubernijoje padidėjo nuo 73 650 sklypų 1877 metais iki 110 400 sklypų 1905 metais, arba 49%²⁷.

¹⁷ „Viltis“, 1911.VIII.19 (IX.1), Nr. 95(580).

¹⁸ Статистика землевладения 1905 г., СПб, 1907, стр. 30—31 и 88—89.

¹⁹ V. I. Leninas, Raštai, t. 24, Vilnius, 1954, p. 461.

²⁰ Albinas Rimka, Lietuvos ūkis, Statistikos tyrinėjimai, Kaunas—Vilnius, 1922, p. 40.

²¹ Kiek trūko Lietuvos valstietijai žemės ir koks buvo jos laisvų rankų perteklius, gali-ma spręsti iš bežemių valstiečių skaičiaus didėjimo. Pavyzdžiui, valstiečių bežemių skaičius Kauno gubernijoje padidėjo nuo 194 056 1879 metų sausio 1 dienai iki 235 564 1914 metų sausio 1 dienai. Be to, reikia turėti galvoje emigravusius į kitas šalis ir išvy-kusius ieškoti duonos kąsnio į Rusijos miestus. Bežemių skaičiaus didėjimas kartu rodo valstietijos ekspropiaciją. Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год; Ковна, 1897, отд. II, стр. 67; Памятная книжка Ковенской губернии на 1915 год, Поневеж, 1915, Приложение, стр. 8—9.

²² Albinas Rimka, Lietuvos ūkis, Statistikos tyrinėjimai, Kaunas—Vilnius, 1922, p. 51.

²³ Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год, Ковна, 1897, отд. II, стр. 66.

²⁴ Памятная книжка Ковенской губернии на 1915 год, Поневеж, 1915, Прило-жения, стр. 8-9.

²⁵ Ten pat, p. 8—9.

²⁶ Ten pat, p. 8—9.

²⁷ Статистика землевладения 1905 г., СПб, 1907, стр. 130—131.

Iš turimų statistinių duomenų negalima nustatyti, kaip keitėsi stambiųjų skirtinės žemės sklypų skaičius. Sklypai, turintieji daugiau kaip 20 dešimčių skirtinės žemės, smulkiau nebegrupuojami ir neparodoma, kiek tai grupėi priklausė dešimtinių žemės. Duomenys rodo, kad didesnių kaip 20 dešimtinių sklypų skaičius Kauno gubernijoje sumažėjo nuo 34 503 1897 metų sausio 1 dienai iki 30 598 sklypų 1914 metų sausio 1 dienai ²⁸.

Tačiau tai dar nerodo, kad žemė nebuvo koncentruojama pasiturinčių valstiečių ir buožių rankose. Iš privatinės nuosavybės žemės koncentracijos lietuviškosiose gubernijose galima spręsti, jog didėjo stambiosios valstiečių valdos. Pavyzdžiui, valstiečių asmeninėje nuosavybėje esančios žemės plotas padidėjo Kauno ir Vilniaus gubernijose nuo 107,9 tūkst. dešimtinių 1877 metais iki 347,2 tūkst. dešimtinių 1905 metais, t. y. padidėjo 3,5 karto. Jeigu 1877 metais vienai valstiečių valdai privatinės žemės teko, vidutiniškai imant, po 29 dešimtines, tai 1905 metais — jau 35,5 dešimtinės ²⁹.

Vadinasi, pasiturintieji valstiečiai lietuviškosiose gubernijose sparčiai pirkto žemę ir koncentravo ją savo rankose. Užtenka nurodyti, kad per vieną dieną 1911 metus Kauno gubernijoje pasiturintieji ir turtingieji valstiečiai nupirko, tarpininkaujant Valstiečių bankui, pagal 737 santorius 13 019 dešimtinių žemės už 935 886 rublius ³⁰.

Mažžemiai taip pat troško nusipirkti bent kiek daugiau žemės, kad galėtų iš jos pramisti. Tačiau dėl pinigų stokos tai jiems buvo beveik visiškai neprieinama. Be to, dvarininkų interesams tarnaujantis Valstiečių bankas smarkiai kėlė žemės kainą. Antai 1891 metais už vieną dešimtinę vidutiniškai buvo mokama 39 rub., o 1902 metais — 108 rub. ³¹, o tokia kaina žemę beveik išimtinai galėjo pirkti beveik vien tik turtingieji valstiečiai ³².

Didėjant pirktinės privatinės žemės vaidmeniui valstiečių valdomoje žemėje, apie mokesčių naštos pasiskirstymą negalima spręsti vien tik iš skirtinės žemės pasiskirstymo. Pirktinėse žemėse, kaip tai matyti iš kitų gubernijų statistinių duomenų, buvo vystomas daugiau prekinis ūkis. Pavyzdžiui, buvo daugiau sėjama žolių ir tokiu būdu vystoma pienininkystė, kuri savo ruožtu dar labiau skaldė valstietiją ³³. Panaši padėtis buvo ir lietuviškosiose gubernijose. Vadinasi, vien tik iš žemės ploto, tuo labiau iš skirtinės žemės ploto, dar negalima spręsti apie ūkio didumą, jo pajamingumą bei mokesčių naštos pasiskirstymą pagal atskiras ūkių grupes.

Apie ūkio dydį sprendžiama ne vien iš turimos žemės ploto, bet ir iš to, kaip panaudojami turimi gyvuliai, padargai bei mašinos, samdomoji darbo jėga, ir iš kitų ekonominių rodiklių. Deja, apie lietuviškųjų gubernijų žemės ūkį, kaip ir kitų Rusijos imperijos gubernijų, kur nebuvo zemstvinių įstaigų, neturime smulkesnių duomenų. Pavyzdžiui, visiškai nėra duomenų apie gyvulių ³⁴ pasiskirstymą į grupes pagal ūkių dydį (pagal žemės plotą), žemės ūkio padargų, samdomosios darbo jėgos ir kt. pasiskirstymą ³⁵.

²⁸ Памятная книжка Ковенской губернии на 1915 год, Поневеж, 1915, Приложение, стр. 8—9.

²⁹ Статистика землевладения 1905, СПб, 1907, табл. I, II, IV.

Plg. J. Maiminas, Kai kurie Lietuvos ekonominio vystymosi klausimai V. I. Lenino veikaluose, „Liaudies ūkis“, 1959, Nr. 4, p. 112.

³⁰ Памятная книжка Ковенской губернии на 1913 год, Ковна, 1913, отд. III, стр. 5—6.

³¹ V. Kapsukas, Socialdemokratai ir žemės klausimas, „Skardas“, 1907. IV. 4. (17), Nr. 14, p. 213; V. Kapsukas (J. M.), Kapitalizmo plėtojimas Rusijos valstybėj ir darbininkų judėjimas, „Zarija“, 1908. I. 22 (II. 4), Nr. 4, p. 56.

³² Тенрат, „Zarija“, 1908. I. 22 (II. 4), Nr. 4, p. 56.

³³ V. I. Leninas, Raštai, t. 3, Vilnius, 1950, p. 236, 238.

³⁴ Išskyrus arklius, kurie, darant karinius surašymus, buvo sugrupuojami pagal tai, kiek vienam savininkui tenka arklių.

³⁵ Военно-конская перепись 1899—1901 г. г. С.-Петербург, 1902, стр. 42-43.

Ūkių suskirstymas į grupes pagal turimų arklių skaičių
Kauno gubernijoje 1906 metais³⁶

Ūkių grupės	Valstiečių kiemų	%	Iš viso arklių	%	Vienam kie- mui teko arklių
Visiškai neturėjo arklių	41 216	23,8	—	—	—
Po 1 arklį	38 248	30,3	38 248	22,0	1
Po 2 arklius	23 638	19,0	47 276	27,5	2
Po 3 arklius	11 652	9,2	34 956	20,5	3
Po 4 arklius ir daugiau	10 945	8,7	51 722	30,0	5

Tačiau iš šių turimų statistinių duomenų apie arklių skaičių valstiečių ūkiuose galima jau daugiau spręsti apie atskirų ūkio dydžių grupių lyginamąjį svorį Lietuvos kaime.

Kaip rodo duomenys, apie $\frac{2}{3}$ valstiečių Kauno gubernijoje arba visiškai neturėjo arklių, arba turėjo tik tai po vieną arklį ir jiems priklausė ne ką daugiau kaip $\frac{1}{5}$ bendrojo arklių skaičiaus. Tuo tarpu kai ūkiai, kurie turėjo po 3 arklius ir daugiau, sudarė tik tai apie 18% bendrojo ūkių skaičiaus, o jiems priklausė daugiau kaip pusė visų valstiečiams priklaususių arklių.

Suskirstę Kauno gubernijos valstiečių ūkius pagal Lenino naudotą grupavimo būdą³⁷, gauname tokį vaizdą (5 lentelė).

5 lentelė

Klasinės ūkių grupės Kauno gubernijoje 1906 metais

Ūkių grupės	Arklių skaičius ūkyje	Kiemų skai- čius	Procentais nuo bendrojo kiemų skai- čiaus
Varguomenė	(Visiškai neturėjo arklių	41 216	32,8
Vidutiniai ūkiai	(Turėjo po 1 arklį	38 248	30,3
Turtingieji ūkiai	(Turėjo po 2 arklius	23 638	19,0
	(Turėjo po 3 ir daugiau arklių	22 597	17,9

Vadinasi, apie 80 tūkst. (79,4%) valstiečių kiemų, arba beveik $\frac{2}{3}$ visų valstiečių kiemų, Kauno gubernijoje buvo kaimo varguomenės kiemai — visai nuskurdę arba neturtingi valstiečiai. Žinoma, čia nekalbama apie priemiestinius ūkius, kurie, ir nedaug turėdami arklių, vertėsi, pavyzdžiui, daržininkyste ir buvo turtingi ūkiai.

Bearkliai valstiečiai buvo jau proletarai. „Bearklis valstietis,—rašė Leninas,— tai — toks, kuris tapo jau visai beturčiu. Tai — proletaras. Jis gyvena (kol gyvena, ir tikriau pasakius, skursta, o ne gyvena) ne iš žemės, ne iš ūkio, o dirbdamas parsisamdęs. Tai — tikrasis miesto darbininko brolis.“³⁸ Tai tokių visai beturčių valstiečių, faktiškai proletarų, Kauno gubernijoje buvo apie $\frac{1}{3}$ (32,8%) bendrojo valstiečių kiemų skaičiaus. Vienaarklis valstietis pusiau nustoja buvęs šeimininku ir virsta samdiniu proletaru ir dėl to paprastai vadinamas pusiauproletaru³⁹.

Tačiau jeigu toks beturtis valstietis dar turėjo sklypelį žemės, tai už tą žemę jis turėjo mokėti ir valstybinį žemės mokestį, ir zemstvinės bei vals-

³⁶ J. Ziugžda, Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, Vilnius, 1952, p. 6.

³⁷ V. I. Leninas, Raštai, t. 13, Vilnius, 1952, p. 201 ir V. I. Leninas, Raštai, t. 6, Vilnius, p. 344. Lietuvos sąlygomis ūkius, turėjusius po 3 arklius ir daugiau, tikslinga priskirti pasiturinčiųjų grupei.

³⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 6, Vilnius, 1951, p. 347.

³⁹ Ten pat, p. 349.

čiaus rinkliavas. Jų padėtis buvo be galo sunki. Stai kaip Panevėžio apskrities vieno valsčiaus bežemiai ir mažžemiai savo laiške Valstybės dūmos atstovams apibūdino savo padėtį: „Mes turim žemės tik po pusę dešimtinės, — ji mūsų negali išmaitinti. O dar yra ir tokie, kurie visai neturi žemės ir turi ieškoti visur uždarbių, kaip samdininkai, o uždarbiai maži, algos menkos, darbas sunkus. Tankiai prisieina mums ir mūsų šeimynoms kęsti badą; mes vaikščiojame apdriskę ir alkani, kaip paskutiniai vargšai. Toliau mes taip nebegalime gyventi!“⁴⁰ Panaši padėtis buvo ne tik Panevėžio apskrityje, bet ir kitur.

Ne ką geresnė padėtis buvo ir vienaarklių valstiečių, kurių Kauno gubernijoje buvo apie 38 tūkst. kiemų, arba apie 30% bendrojo valstiečių kiemų skaičiaus. Tokiems valstiečiams savo duonos neužteko, ūkis susmukęs, blogi gyvuliai, nebuvo pinigų, o pinigai buvo reikalingi ne tik mokesčiams, bet ir duonai, kurios dažnai trūko.

Zemstvinės statistikos duomenimis, vienaarklis valstietis, pavyzdžiui, Voronežo gubernijoje galėjo išleisti visam savo ūkiui (be pašaro gyvuliams) ne daugiau kaip dvidešimt rublių per metus⁴¹. Tuo tarpu kai turtingieji valstiečiai savo ūkio reikalams išleisdavo dešimteriopai daugiau. Tikrai ne geresnė padėtis buvo tokio vienaarklio valstiečio ir lietuviškosiose gubernijose.

Kaip matyti iš „Lietuvos ūkininke“ 1906 metais paskelbtos vieno Suvalkų gubernijos mažžemio jo paties surašytos 1902—1905 metų visų išlaidų ir pajamų apyskaitos, mažžemis valstietis neįstengė sudurti galo su galu ir piniginės išlaidos visu trečdaliu viršijo pinigines pajamas⁴². Vien tik įvairių tiesioginių mokesčių (įskaitant dar ir turgaus rinkliavas) už 3,5 dešimtinės žemės per 4 metus išmokėta 42,35 rub., kas sudarė beveik penktadalį bendrosios visų pajamų sumos. O kur dar jo sumokėti netiesioginiai mokesčiai, perkant geležį, cukrų, žibalą ir kitas būtino vartojimo prekes. Šis mažžemis valstietis skundėsi, kad „jeigu ir toliau taip bus, tad mano ūkis visai suirs, ir nebegalima bus išsimokėti.“⁴³ O tokių ūkių, kaip šis, „Lietuvos ūkininko“ redakcijos pripažinimu, buvo lietuviškosiose gubernijose „arti vienos trečios dalies visų ūkininkų, jeigu dar ne daugiau.“⁴⁴

Tačiau „Lietuvos ūkininko“ redakcija, pripažinusi, kad „visiems smulkiems ūkininkams dabar yra sunku susiversti ir kad daugumas jų brenda į skolas“, kad „ypač daug tenka visokių mokesnių ir akcizų išmokėti“, dėl šių sunkumų žymia dalimi kaltino pačius smulkiuosius valstiečius⁴⁵. To meto buržuazinei spaudai ypač buvo būdinga valstietijos pagrindinės masės kone visų sunkumų priežastis jžiūrėti degtinėje, siekiant pridengti valstietijos diferenciacijos procesą Lietuvos kaime.

Neatsitiktinai apyskaitos autorius savo straipsnio pabaigoje pažymėjo: „Dabar gi, kadangi iš mūsų tik mokesnius valdžia visokiais būdais ima, rūpintis gi mumis niekas nesirūpina, gyventi yra labai sunku ir skurdu.“⁴⁶ Iš tikrųjų smulkiųjų valstiečių gyvenimas buvo sunkus ir skurdus.

Vidutinių ūkių, turėjusių po porą arklių, Kauno gubernijoje buvo apie 23—24 tūkst. ir jie sudarė apie 1/5 (19%) bendrojo valstiečių ūkių skaičiaus.

⁴⁰ „Skardas“, 1907. III. 20 (IV. 2), Nr. 12, p. 184.

⁴¹ V. I. *Leninas*, Raštai, t. 6, Vilnius, 1951, p. 348.

⁴² Išleista 287,71 rub., o gauta pajamų 216,09 rub., „Lietuvos ūkininkas“, 1906, VI. 1 (14), Nr. 24, p. 321—322.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Ten pat.

„Vidutinis valstietis,— rašė Leninas,— stovi per vidurį tarp turtingo ir proletaro,— todėl jis ir yra vadinamas vidutiniu. Ir gyvena jis vidutiškai: geras metais suveda galus su galais savo ūkyje, bet skurdas visada tyko jam už nugaros. Santaupų jis arba jokių neturi, arba visai maža turi. Todėl jo ūkis yra netvirtas. Pinigų gauti sunku: iš savo ūkio jis retai kada tesurinks tiek pinigų, kiek reikia, o ir tų vos vos užteks.“⁴⁷

Net jau ir panaikinus išperkamuosius mokesčius, vien tik tiesioginių mokesčių 15—20 dešimtinių turinčiam valstiečiui 1913 metais Kauno gubernijoje tekdavo išmokėti po 10—13 rublių per metus⁴⁸. Si mokesčių suma prilygo 2—2,5 cnt (po 100 kg) rugių vertei⁴⁹. Tai, žinoma, ne tiek daug. Tačiau, kur dar įvairios kitos rinkliavos bei natūrinės prievolės, kurios, išreikšus pinigais, kone prilygdavo tiesioginių mokesčių sumai⁵⁰, neskaitant keletą kartų didesnių netiesioginių mokesčių.

Išperkantieji mokesčiai buvo panaikinti, ir tai dar ne visiems valstiečiams, tiksliai nuo 1907 metų. Todėl bendrąją tiesioginių mokesčių naštą, kuri slėgė valstietiją nuo baudžios panaikinimo, labiau apibūdina visi jos ilgą laiką mokėti tiesioginiai mokesčiai, tame tarpe ir išperkantieji. Tuo būdu vidutiniam valstiečiui teko mokėti vien tik tiesioginių mokesčių, įskaitant ir išperkamuosius, apie 30—40 rublių per metus⁵¹.

Vien šiems mokesčiams sumokėti valstietis turėjo parduoti apie 6—7 cnt (po 100 kg) rugių, arba 120—150 kg jautienos, arba 80—110 kg kiaulienos⁵². Tai rodo, jog vidutinį valstietį gerokai spaudė vien tik tiesioginių valstybinių ir vietinių mokesčių našta. O ką bekalbėti apie varginguosius valstiečius, kurie neturėjo iš kur paimti pinigų mokesčiams sumokėti. Mokesčiai savo ruožtu irgi vertė varginguosius valstiečius pardavinėti savo darbo jėgą dvarininkams, buožėms ir ieškoti kitų pašalinių uždarbių.

1905—1907 metų revoliucijos spaudžiama carinė vyriausybė buvo priversta 1905 metų spalio 17 dienos manifestu sumažinti perpus išperkamuosius mokesčius, o nuo 1907 metų visiškai juos panaikinti. Tačiau išperkantieji mokesčiai nebuvo panaikinti vadinamiesiems antrosios grupės „laisviesiems valstiečiams“⁵³, kaip, valdžios nuomone, dar nepakankamai išmokėjusiems išperkamuųjų mokesčių. Lietuvoje buvo nemaža valstiečių, pavyzdžiui, Telšių apskrityje Kartenos valsčiuje, kurie beveik ištiesai ir toliau tebemokėjo išperkamuosius mokesčius⁵⁴.

Panaikinus išperkamuosius mokesčius, tiesioginių mokesčių našta beveik trigubai sumažėjo. Tačiau padidėjo netiesioginiai mokesčiai, kurie dar labiau didino kaimo varguomenės skurdą.

⁴⁷ V. I. Leninas, Raštai, t. 6, Vilnius, 1951, p. 350.

⁴⁸ Valstybinio žemės mokesčio ir vietinių mokesčių vienai dešimtainei skirtinės žemės 1913 metais Kauno gubernijoje teko po 65 kapeikas. (Valstybinio žemės mokesčio, žemstvinų mokesčių ir valsčiaus mokesčių suma sudarė 1 078 499 rublius, o naudojamos skirtinės žemės buvo 1 653 849 dešimtinės.)

⁴⁹ Rugių centneris 1913 metais Lietuvoje vidutiniškai kainavo apie 5 rublius. Žr. 1923 m. lapkričio mėn. Statistikos biuletenis, p. 8.

⁵⁰ Vienai naudojamos žemės dešimtainei 1913 metais Kauno gubernijoje teko, vidutiniškai imant, išreikšus pinigais, apie 51 kap. natūrinių prievolių. Памятная книжка Ковенской губернии на 1915 год, Поневеж, 1915, Приложение, стр. 8—9.

⁵¹ Vienai dešimtainei žemės teko išperkamuųjų mokesčių Kauno gubernijoje vidutiniškai po 1,25 rub. Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год, Ковна, 1897, отд. II, стр. 54—58.

⁵² Lietuvoje 1901—1905 metais rugių centneris vidutiniškai kainavo 5,20 rub.; 100 kg jautienos — 25,5 rub., 100 kg kiaulienos — 35,5 rub. Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m. Prekybos ir Pramonės Ministerijos Bendros Statistikos Departamento leidinys, Kaunas, 1920, p. 137—138.

⁵³ „Laisvųjų valstiečių“ grupei buvo priskirti tie, kurie jau prieš 1857 metus tokiais buvo dvarininkų paversti: Žr. V. Kapsukas, Iš kur atsirado „čyžininkai“ ir „laisvieji žmonės“, „Zarija“, 1908. II. 19. (III. 3); Nr. 8, p. 118—119.

⁵⁴ „Lietuvos ūkininkas“, 1911 m. spalio 6 (19), Nr. 40, p. 374.

Geriausioje padėtyje Lietuvos kaime buvo turtingieji ūkiai, turėjusieji po 3 ir daugiau darbinių gyvulių. Kauno gubernijoje tokių ūkių 1906 metais buvo 22 597, o tai sudarė 17,9% bendrojo ūkių skaičiaus. Jiems priklausė daugiau kaip pusė valstiečių arklių⁵⁵. Tokie turtingieji valstiečiai, turėdami po 3—5 arklius, turėjo daug ir pasėlių, tuo pačiu daugiau ir grūdų, daugiau gyvulių ir daugiau pinigų. Dėl to turintieji po 3—5 arklius valstiečiai ir laikomi turtingaisiais valstiečiais.

Atskirų socialinių-ekonominių Lietuvos valstietijos grupių ekonominės padėties apibūdinimas neabejotinai parodo, kad ne visai Lietuvos valstietijai buvo vienoda mokesčių našta, kad mokesčiai buvo klasinio pobūdžio ir sunkiausiai spaudė kaimo varguomenę ir iš dalies vidutiniuosius valstiečius.

Jeigu turėtume tokius palyginti išsamius statistinius duomenis apie valstietijos atskirų grupių pinigines įplaukas bei išlaidas, kaip kad jie yra daugelyje Rusijos gubernijų, tai būtų galima faktine medžiaga kur kas įtikinamiau parodyti klasinį mokesčių pobūdį ir lietuviškosiose gubernijose⁵⁶. Tačiau ir be ypatingų įrodinėjimų aišku, kad turtinguosiuose ūkiuose geriau tręšiant, naudojant geresnius padargus bei žemės ūkio mašinas, buvo gaunamas ir didesnis derlius. Be to, tuose ūkiuose buvo geresni gyvuliai, pagaliau buožės geresnėmis sąlygomis realizuodavo grūdus, gyvulius bei jų produkciją ir t. t. Žodžiu, turtingųjų valstiečių viena dešimtinė žemės davė žymiai daugiau pajamų, negu vargingojo valstiečio arba vidutiniojo valstiečio ūkio dešimtinė žemės. Vadinasi, mokesčiams sumokėti buožė išleisdavo nepalyginamai mažesnę savo gaunamų pajamų dalį, negu kaimo varguomenė ir vidutinieji valstiečiai.

Visa tai patvirtina kitų gubernijų zemstvų statistikos gausūs duomenys, kurie įtikinamai parodo, kad „renta iš žemdirbystės valstiečių ūkyje progresyviai mažėja dešimtainei, mažėjant jo dydžiui“⁵⁷. Zemstvų duomenys taip pat parodo, kad visos ūkinės išlaidos, tame tarpe ir mokesčiai, didėja ne daugiau, kaip proporcingai ūkio dydžiui, o bendrosios ūkio pajamos padidėja daugiau kaip proporcingai ūkio dydžiui⁵⁸. Jeigu didesniuose kaip 25 dešimtinių ūkiuose grūdai buvo gaminami, siekiant gauti pelno, tai varguomenės ūkiuose grūdų neužteko savo šeimos reikalams. Taigi ūkiai iki 10 dešimtinių buvo nuostolingi⁵⁹. Neatsitiktinai kai kuriose gubernijose dėl didelių mokesčių valstietis, išnuomodamas savo sklypą, ne tik negaudavo iš naujojo skirtinio sklypo valdytojo jokios nuomos, bet dar turėdavo jam primokėti tam tikrą sumą⁶⁰. Tai rodo, kad mokesčiai ne tik nebuvo susiję su smulkiojo ūkio pajamingumu, bet ir reikalavo iš jo savininko tam tikros būtinojo produkto dalies.

Panaši padėtis buvo ir Lietuvoje. Apskaičiavimai rodo, kad XIX amžiaus paskutiniame ketvirtyje Kauno apskrityje vidutinė šeima galėjo išmisti ir sumokėti mokesčius⁶¹ iš 18 dešimtinių sklypo⁶².

⁵⁵ Zr. 4 lentelę.

⁵⁶ Pavyzdžiui, V. I. Leninas, laikydamas carinių valdininkų surinktus statistinius duomenis abejotinos vertės ir kritiškai juos panaudodamas, vis tik laikė, kad zemstvų statistika yra pranašesnė už gubernatorių ataskaitų ir visokiausių departamentų statistiką. Zr. V. I. Leninas, Raštai, t. 15, Vilnius, 1952, p. 100. Kaip žinoma, V. I. Leninas savo veikaluose plačiai panaudojo zemstvų statistikos duomenis.

⁵⁷ Cia kalbama apie rentą ne socialine-ekonomine prasme, o kaip apie ūkio tam tikras pajamas. V. I. Leninas, Raštai, t. I, Vilnius, 1950, p. 26.

⁵⁸ Ten pat, p. 26.

⁵⁹ Ten pat, p. 26.

⁶⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 3, Vilnius, 1950, p. 236.

⁶¹ Turima galvoje ne tik tiesioginiai mokesčiai.

⁶² Kalbama apie 1882 metų duomenis. L. Bičkauskas-Gentvila, 1863 metų sukilimas Lietuvoje, Vilnius, 1958, p. 337.

Jeigu laikysime, kad vidutinė šeima galėjo išsilaikyti ir sumokėti mokesčius iš mažesnio žemės ploto⁶³, tai visvien žymi valstiečių dalis pragyvenimui ir tiesioginiams mokesčiams sumokėti turėjo pasiieškoti dar ir kitų šaltinių — eiti bernauti bei padieniais darbininkais į turtingųjų kaimynų — buožių ūkius bei dvarus arba imtis kokių nors pašalinių uždarbių.

Vargingoji nuskurdinta valstietija 1913 metais Kauno gubernijoje sumokėjo apie 600 tūkst. rub. tiesioginių mokesčių ir atliko natūrinių prievolių pinigais už 450 tūkst. rublių⁶⁴. Be to, reikia turėti galvoje, kad 1913 metais tiesioginių mokesčių našta dėl išperkamuųjų mokesčių panaikinimo buvo žymiai sumažėjusi. Išperkamuųjų mokesčių Kauno gubernijos vargingoji valstietija išmokėdavo ne mažiau kaip 900 tūkst. rublių per metus. Panaikinus išperkamuosius mokesčius, kur kas sunkiau pagrindinę valstietijos masę spaudė netiesioginiai mokesčiai. Pavyzdžiui, Kauno gubernijos valstietija, mano apskaičiavimu, sumokėdavo per metus maždaug 4—5 kartus daugiau netiesioginių mokesčių, negu tiesioginių⁶⁵.

Netiesioginiai mokesčiai, ypač regresyvūs mokesčiai, pareikalavo iš vargingųjų ir vidutinių valstiečių kur kas didesnės pajamų dalies, negu iš turtingųjų. Juk turtingojo valstiečio šeima, kuri gaudavo keliolika kartų daugiau pajamų, nesuvertodavo tiek pat daugiau žibalo, degtinės ir kitų netiesioginiais mokesčiais apdėtų prekių, palyginus su vargingojo valstiečio šeima. O tai reiškė, kad „kuo žmogus yra turtingesnis, tuo mažiau jis moka iš savo pajamų netiesioginio mokesčio.“⁶⁶

Tuo būdu, Lietuvos vargingieji ir vidutiniai valstiečiai, kurie sudarė daugiau kaip $\frac{4}{5}$ (82%) bendrojo kiemų skaičiaus, sumokėjo ir didesniąją netiesioginių mokesčių dalį. Ypač sunkiai akcizai ir muitai spaudė varginguosius Lietuvos valstiečius, kurie sudarė pagrindinę valstietijos dalį.

Netiesioginiai mokesčiai faktiškai daugiau ar mažiau irgi buvo privalomai, nes valstietis negalėjo apsieiti be būtiniausių prekių, kaip žibalas, degtukai, geležis ir kt., kurios buvo apdėtos akcizais arba muitais. Taigi

⁶³ K. Griniaus str. „Žemės valdymas Suvalkų gubernijoje“ nurodoma, jog šeimynos išmitimui reikalinga 10—15 margų (margas=0,51248 dešimtinės). Mėnesinis „Lietuvos ūkininko“ priedas „Zemė“ 1907.VI.27 (VII.10), Nr. 1, p. 4.

⁶⁴ Vargingieji valstiečiai (bearkliai ir vienaarkliai) sudarė 63% bendrojo Kauno gubernijos valstiečių kiemų skaičiaus. Tokiam kiemų skaičiui priklausė apie 750 tūkst. dešimtinių skirtinės žemės, arba apie 47% bendrojo šios žemės ploto.

Tiesioginių mokesčių už skirtinę žemę bendroji suma 1913 metais sudarė 1235 tūkst. rub. Tuo būdu vargingieji valstiečiai už savo skirtinę žemę sumokėjo 580 tūkst. rub. (1235 tūkst. rub. $\times$ 47% = 580,5 tūkst. rub.).

Natūrinės prievolės, išreikštos pinigais, 1913 metais sudarė 948 645 rub. (Vadinasi, vargingiesiems valstiečiams teko 948 tūkst. rub. $\times$ 47% = 445 tūkst. rub.).

Išperkamuųjų mokesčių bendroji suma 1896 metais sudarė 2 002 346 rub., o vargingieji valstiečiai sumokėjo 940 tūkst. rub. (2 mln. rub. $\times$ 47% = 940 000 rub.). Статистика землевладения 1905 г., СПб, 1907, стр. 88; Памятная книжка Ковенской губернии на 1896 год, Ковна, 1895, стр. 54—68; Памятная книжка Ковенской губернии на 1915 год, Поневеж, 1915, Приложение, стр. 9.

⁶⁵ Valstybinė alkoholinių gėrimų operacija 1911 metais Kauno gubernijoje davė 4732 tūkst. rub. įplaukų, iš kurių 80% sudarė grynosios pajamos. Laikydami, kad Kauno gubernijos vienam gyventojui teko mokėti tiek pat netiesioginių mokesčių, kiek jų išėjo vidutiniškai visos Rusijos imperijos vienam gyventojui, gauname, kad Kauno gubernijos gyventojai 1911 metais sumokėjo netiesioginių mokesčių apie 7 mln. rublių. Tuo būdu, Kauno gubernijos valstietija, suvartojusi bent pusę alkoholinių gėrimų bei netiesioginiais mokesčiais apmokestintų prekių, duodavo apie 2 mln. rublių grynujų pajamų degtinės monopolui ir apie 3,5 mln. rub. akcizų bei muitų įplaukų.

Tiesioginių mokesčių Kauno gubernijos valstietija 1913 metais sumokėjo 1235 tūkst. rublių. Vadinasi, netiesioginių mokesčių per metus sumokėdavo 4—5 kartus daugiau (5500 tūkst. rub.: 1200 rub. = 4,5). Статистический ежегодник на 1913 год, СПб, 1913, стр. 364, 376; 326. Статистический ежегодник на 1912 год, СПб, 1912, стр. 3, 4. Памятная книжка Кавенской губернии на 1915 год, Поневеж, 1915, Приложение, стр. 9.

⁶⁶ V. I. Leninas, Raštai, t. 6, Vilnius, 1951, p. 363.

čia neturi lemiamos reikšmės vienu ar kitu mokesčių skirtingas objektas arba skirtingas jų išrinkimo būdas.

Pagrindinę valstietijos masę taip pat slėgė mokėjimai bei rinkliavos bažnyčiai ir dvasininkams, neskaitant įprastinių kalėdojimo aukų.

Nors kunigai gaudavo algas, turėdavo nemokamą butą ir nemažus ūkius, bet už atskiras tikybinės apeigas reikalavdavo dar apmokėti. Pavyzdžiui, Šiaulėnų klebonas buvo nustatęs tokią taksą: už krikštą 30 kap., už šliubą nuo 10 iki 50 rub. ir daugiau, už laidojimą nuo 5 iki 25 rub., už skaitytas mišias 1 rub. 50 kap., už giedotas — 3 rub., už ekzekvijas — 25 rub.⁶⁷

Panašios taksos buvo nustatytos ir kitose parapijose. Reikia pažymėti, kad už tikybinės apeigas buvo imama daug brangiau, negu kad buvo dvasinės vyresnybės oficialiai nustatyta⁶⁸. Neatsitiktinai taip liguistai reagoavo dvasininkai į oficialiosios taksos paskelbimą. Kadangi tikybinių apeigų apmokėjimo taksą paskelbė gydytojai, tai netrukus dvasininkai savo leidžiamame „Saltinyje“ paskelbė gydytojų darbo taksą, išvadindami pastaruosius lupikais⁶⁹. Be to, visa tai rodo, jog aukštesnioji dvasinė vyresnybė pro pirštus žiūrėjo į oficialias, tik dėl akių paskelbtas religinių apeigų apmokėjimo taksas ir pritarė klebonų nustatytoms aukštomis taksoms.

Daug pinigų reikėjo puošnių bažnyčių ir klebonijų statybai, kurių išlaidas turėjo padengti valstietija. Pavyzdžiui, Švėkšnos bažnyčios statyba atsijė 200 tūkstančių rublių⁷⁰. Netrukus buvo pradėta statyti naują kleboniją, kuriai iš valstiečių buvo surinkta 1400 rub. Be to, valstiečiai turėjo suvežti dvaro duotą miško medžiagą ir dar papildomai mokėti po 5 kap. nuo dešimtinės⁷¹. Sasnavos bažnyčiai ir klebonijai statyti valstiečiai turėjo mokėti po 5 rublius nuo margo⁷².

Bažnyčių ir klebonijų statyba dažniausiai būdavo apgautas paslapties aureole. Reikiamos apskaitos nebūdavo, o tai leisdavo klebonui fiktyviai pabranginti statybą ir iš to pasipelnyti, dar labiau išnaudojant parapijiečius. Kiek iš bažnyčios statybos pasipelnėdavo klebonai, vaizdžiai parodo Joniškių bažnyčios statymo pavyzdys, aprašytas „Skarde“. „Nors buvo taip vadinamas statomasai komitetas išrinktas, bet visą darė viens pats Šiaučiūnas, knygų bendrai nevedė ir dabar paduotose konsistorijai knygosse įtraukta tik bendra suma, kiek surinkta, kiek išleista ir kiek liko skolos. Nuo ko kiek gauta ir kokiam reikalui kiek išleista, nėra rašyta, — nė kokių kvitų nėra. . . Skolos bažnyčiai liko apie 20 000 rublių. . . Kam jis tiek pinigų išleido? Gi vienam broliui pirkto Lietuvoje aptieką, kitam broliui pirkto Kurše netoli nuo Joniškės dvarą (mat, Kauno gub. valstietis tegalėjo tik 60 dešimtinių žemės pirkti, o Kurše, kiek tik įveikė); vieną seserį išvartojo su tūkstančiais už daktaro, kitai vėl sukišo; ir gyvena, tartum kažin-kokius dvarus valdęs ponas. Taip išlaidžiai gyvenant, vienu mišiu neužtenka, kad ir kažin-kokios jos brangios būtų.“³⁷

Ne tik bažnyčių ir klebonijų, bet ir mažesnės statybos paprastai būdavo pretekstas papildomoms pajamoms gauti. Antai keletą metų, tame tarpe 1906 metais, po 15 kap. nuo dešimtinės buvo renkamos aukos Pasvalio bažnyčios varpinei statyti. Pradėjus statyti, pasirodė, jog per mažą pinigų ir plytų, o varpinės vietoje išaugo puikus klebonijos rūsys⁷⁴.

⁶⁷ „Lietuvos ūkininkas“, 1913. VI. 4 (17), Nr. 27, p. 285.

⁶⁸ Tikėjimo apeigų apmokėjimas, „Lietuvos ūkininkas“, 1913. IV. 25 (V. 8), Nr. 17, p. 181—182.

⁶⁹ „Lietuvos ūkininkas“, 1913. VII. 4 (17), Nr. 27, p. 282.

⁷⁰ „Parapijų reikalai“, „Lietuvos ūkininkas“, 1911. III. 3 (16), Nr. 9, p. 83.

⁷¹ Ten pat, p. 83.

⁷² „Lietuvos ūkininkas“, 1911. VI. 9 (22), Nr. 23, p. 211.

⁷³ „Skardas“, 1907. III. 20 (IV. 2), Nr. 12, p. 187.

⁷⁴ „Naujoji gadynė“, 1906. XI. 30 (XII. 13), Nr. 28, p. 447.

Kadangi renkami pinigai žymia dalimi būdavo išleidžiami ne pagal paskirtį, oėjo asmeniniams klebonų reikalams, tai suprantama, kodėl klebonai nemėgdavo apskaitos ir kontrolės. Parapijiečiai būdavo iškoneveikiami per pamokslus vien tik dėl to, kad reikalaudavo, jog surenkami bažnyčiai pinigai gerai būtų sutvarkomi, kad būtų vedamos įplaukų ir išlaidų knygos, kad kiekvienas žmogus turėtų kvitą, kiek yra davęs pinigų⁷⁵.

Apmokėti už tikybinės apeigas, duoti kalėdą, aukoti bažnyčios, klebonijos bei kitai statybai buvo iš tikrųjų taip pat būtina, kaip ir mokėti valstybinius ar vietinius mokesčius. Todėl visi šie mokėjimai bei rinkliavos smarkiai didino bendrąją mokesčių naštą Lietuvos valstietijai.

Tiesioginių ir netiesioginių mokesčių našta atskiroms socialinėms-ekonominėms valstietijos grupėms glaudžiai susijusi su jų gaunamomis pajamomis, tiksliau pasakius, grynosiomis pajamomis.

Kadangi lietuviškosiose gubernijose nebuvo valstiečių biudžetų statistikos, tai apie atskirų valstiečių grupių pajamas ir išlaidas bei jų grynąsias pajamas tenka spręsti iš kitų Rusijos gubernijų valstiečių padėties.

„Jeigu pažiūrėsime į įvairaus turtingumo tipo valstiečių ūkius,—rašė Leninas,—tai pamatysime, kad pasiturinčios šeimos turi vidutiniškai 1053,2 rub. pajamų ir 855,86 rub. išlaidų, t. y. turi gryno pelno 197,34 rub. Vidutinė šeima turi pajamų 437,8 rub., išlaidų — 471,61 rub. — t. y. grynas pelnas 2,19 rub. ūkiui (tai dar neskaitant kredito ir nepriemokų) — aišku, ji vos suveda galus su galais: iš 11 ūkių 5 turi deficito. Žemutinė, neturtingoji grupė ūkininkauja tiesiog su nuostoliais: pajamų 202,4 rub., išlaidų 223,78 rub., t. y. deficitas 21,38 rub.“⁷⁶

Panaši padėtis buvo ir lietuviškosiose gubernijose. Buožės lengvai sumokėdavo mokesčius ir gaudavo iš savo ūkio nemažas grynąsias pajamas, vidutiniai valstiečiai vos bešisvertė, o vargingiesiems valstiečiams jau nebeužteko pajamų išlaidoms padengti, t. y. tame tarpe ir mokesčiams sumokėti.

Skyrėsi ir mokesčių mokėjimo šaltiniai. Vargingieji ir vidutiniai valstiečiai sumokėdavo tiesioginius ir netiesioginius mokesčius arba iš savo ūkyje gaunamų pajamų, arba dažniausiai iš gaunamo darbo užmokesčio už darbą buožės ūkyje, dvare, arba iš kitų uždarbių. Mokesčių našta dar labiau skurdino ir taip jau nuskurdintą pagrindinę Lietuvos valstietijos dalį ir ardė jų ūkius. Mokesčiams sumokėti vargingieji valstiečiai buvo priversti atiduoti valstybei ir vietinėms jos įstagoms ir tam tikrą būtinojo produkto dalį.

Darbo valstiečius, ypač varginguosius, išnaudojo ir miesto buržuazija per neekivalentinius mainus ir kredito sistemą.

Mokesčių sumokėjimo šaltinių klausimas ir jų perkrovimo galimybės mokesčių naštos perskirstymo požiūriu turi principinę reikšmę. Tai rodo, kad, sprendžiant apie Lietuvos valstietijos atskirų socialinių-ekonominių grupių mokesčių naštą, neužtenka vien tik mechaniškai palyginti atskirų ūkių grupių vienai dešimtinei tenkančių mokesčių sumą. Labai svarbu, iš kokių pajamų tie mokesčiai buvo sumokami ir ant kieno pečių jie suverčiami. Dvarininkai ir buožės mokesčiams sumokėti lėšas sėmė iš pridėamosios vertės bei darbo valstiečių išnaudojimo.

Nors darbo valstiečių skurdo svarbiausia priežastis buvo ne mokesčiai, o pati išnaudotojiška kapitalistinė santvarka, bet mokesčiai dar labiau smukdė darbo valstiečius ir paspartino jų ekspropriaciją.

Iš išdėstytos medžiagos išplaukia tokios išvados:

1. Carinė mokesčių politika Lietuvos, kaip ir visos Rusijos imperijos, kaime buvo luominio pobūdžio, teikianti didelių privilegijų dvarinin-

⁷⁵ „Lietuvos ūkininkas“, 1913. III. 14 (27), Nr. 11, p. 132—133.

⁷⁶ Įdomu pastebėti, kad bernų — du iš 7 neturtingųjų valstiečių — biudžetas suvedamas be deficito: 99 rub. pajamų ir 93,15 rub. išlaidų šeimai. Vienas bernas gauna iš šeiminko maistą, drabužius ir avalynę. V. I. Leninas, Raštai, t. I, Vilnius, 1950, p. 197.

kams. Todėl visa valstietija buvo suinteresuota pašalinti šią baudžiavinę liekaną.

2. Kadangi valstietija jau nebuvo vieninga klasė, tai ir mokesčių našta nevienodai slėgė atskiras socialines-ekonomines valstietijos grupes.

Iš oficialiosios žemės valdymo statistikos duomenų matyti, kad 1905 metais Kauno gubernijoje $\frac{1}{5}$, o Vilniaus gubernijoje daugiau kaip $\frac{1}{3}$ (34,5%) visų valstiečių kiemų turėjo skirtinės žemės iki 10 dešimtinių ir jiems priklausė Kauno gubernijoje tiksliai 9% ir Vilniaus gubernijoje — 17% visos skirtinės žemės. Stambesnieji, turintieji daugiau kaip po 20 dešimčių žemės, kiemai sudarė Kauno gubernijoje 17% ir Vilniaus gubernijoje 13% bendrojo valstiečių kiemų skaičiaus ir turėjo savo rankose netoli trečdali (29%) visos skirtinės žemės Kauno gubernijoje ir apie ketvirtadalį (24,5%) Vilniaus gubernijoje. Suvalkų gubernijoje, esant dideliama mažžemių lyginamajam svoriui, valstiečiams priklausanti žemė dar daugiau koncentravosi stambesnių ūkių rankose. Be to, stambiųjų buožių rankose koncentravosi privatinės nuosavybės žemė.

Vien tik žemės plotas dar neparodo ūkio didumo, jo pajamingumo ir mokesčių naštos pasiskirstymo atskiroms ūkių grupėms. Suskirstius Kauno gubernijos valstiečių kiemus pagal Lenino naudotą grupavimo būdą, prieinama išvada, kad a) beveik $\frac{2}{3}$ visų valstiečių kiemų (63%) arba visiškai neturėjo arklų, arba turėjo po vieną arklį (šių gausingiausią valstietijos grupę sudarė vargingieji valstiečiai); b) apie $\frac{1}{5}$ (19%) visų valstiečių bendrojo kiemų skaičiaus turėjo po du arklius (šiai valstietijos grupei priklausė vidutiniai valstiečiai); c) maždaug tiek pat, t. y. apie $\frac{1}{5}$ (18%) bendrojo kiemų skaičiaus turėjo po 3 ir daugiau arklų (šiai valstietijos grupei priklausė buožiniai ūkiai).

3. Iš atskirų socialinių-ekonominių Lietuvos valstietijos grupių ekonominės padėties apibūdinimo matyti, kad tiesioginiai mokesčiai buvo klasinio pobūdžio ir kad sunkiausiai jie slėgė pagrindinę valstietijos masę — varginguosius ir iš dalies vidutinius valstiečius. Apskaičiavimai rodo, kad vien tik bearkliai ir vienaarkliai valstiečiai sumokėdavo per metus Kauno gubernijoje apie 600 tūkst. rublių tiesioginių mokesčių, neskaitant įprastinių išperkamuųjų mokesčių, kurie iki 1906—1907 metų pareikalavdavo apie 900 tūkst. rublių per metus, ir valstybinių rinkliavų. Vargingieji valstiečiai turėjo atiduoti ir didžiąją dalį natūrinių prievolių, o tai, išreikšus pinigais, sudarydavo 450 tūkst. rublių per metus.

4. Ypač sunkiai pagrindinę valstietijos masę slėgė netiesioginiai mokesčiai, kurie, autorius apskaičiavimais, buvo 4—5 kartus didesni už bendruosius tiesioginius mokesčius. Kadangi vargingieji ir vidutiniai valstiečiai sudarė daugiau kaip $\frac{4}{5}$ (82%) bendrojo kiemų skaičiaus, tai jie sumokėdavo ir didžiąją valstietijai tekusių netiesioginių mokesčių dalį.

Mokesčių našta pareikalavo iš darbo valstiečių ir tam tikros jų būtinąją produkto dalies. Mokesčiai savo ruožtu didino kapitalizmui įprastą darbo valstiečių skurdą ir pagreitino jų ūkių ekspropriacijos procesą.

**ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЛИТОВСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА
И КЛАССОВЫЙ ХАРАКТЕР ЕГО НАЛОГОВОГО ОБЛОЖЕНИЯ
В КОНЦЕ XIX В. И В НАЧАЛЕ XX В.**

А. ЖИЛЕНАС

Резюме

Вопрос налогового обложения литовского крестьянства не был до настоящего времени анализирован в нашей советской экономической литературе. Между тем одним из важных вопросов при изучении экономического положения крестьянства в тот период является налоговое обложение крестьянства.

Цель настоящей статьи — показать классовый характер налогов и их влияние на отдельные социально-экономические группы литовского крестьянства. Из изложенного в статье материала вытекают следующие обобщения и выводы:

1. Царская налоговая политика в Литовской деревне, как и во всей Российской империи, носила сословный характер, предоставляя значительные привилегии помещикам. Поэтому все крестьянство было заинтересовано в устранении крепостных пережитков.

2. В виду того, что крестьянство не представляло собой единого класса, налоговый пресс неодинаково угнетал отдельные социально-экономические группы крестьянства. Из официальных данных статистики землевладения видно, что в 1905 г. в Ковенской губернии $\frac{1}{5}$, а в Виленской губернии более $\frac{1}{3}$ (34,5%) всех крестьянских дворов имели до 10 десятин надельной земли, им принадлежало в Ковенской губ. лишь 9%, а в Виленской — 17% всей надельной земли. Крупнейшие хозяйства, имевшие более чем по 20 десятин земли и составлявшие в Ковенской губ. 17%, а в Виленской губ. 13% общего количества крестьянских дворов, владели менее чем третью (29%) всей надельной земли в Ковенской губ. и около четверти (24,5%) в Виленской губ. В Сувалкской губернии, в которой удельный вес малоземельных был еще значительным, земля еще более сосредоточивалась в крупных хозяйствах. Кроме того, в крупных кулацких хозяйствах, несмотря на русификаторскую политику Крестьянского банка и местной администрации, выражавшуюся в ограничении покупки земли разорившихся помещиков, сосредоточивалась и земля частного владения.

Из сопоставления данных переписи землевладения 1905 г. с данными официальной текущей статистики выявляется, что эти данные отличаются между собой тем, что в первом случае были включены крестьянские двора, а во втором случае — земельные участки крестьян.

С другой стороны, одна лишь площадь земли еще не дает полной картины о величине хозяйства, его доходности и распределении налогового бремени между отдельными группами хозяйств.

Распределив крестьянские хозяйства Ковенской губернии в соответствии с ленинскими методами группирования, приходим к выводу, что: а) почти $\frac{2}{3}$ всех крестьянских дворов (63%) или совсем не имели лошадей, или же имели по одной лошади. Эту многочисленную группу составляло беднейшее крестьянство (обездоленные или несостоятельные крестьяне); б) около $\frac{1}{5}$ (19%) всех крестьянских дворов имело по 2 лошади. К этой группе крестьян принадлежали средние крестьяне; в) приблизительно столько же (18% всего количества) крестьян-

ских дворов имели по 3 и более лошадей. К этой группе принадлежали кулацкие хозяйства.

3. Из описания экономического положения отдельных социально-экономических групп литовского крестьянства видно, что прямые налоги носили классовый характер и особенно тяжело давили на основную массу крестьянства — обездоленных и обедневших крестьян и частично на средних крестьян. Подсчеты показывают, что одни лишь безлошадные крестьяне и крестьяне, имевшие по одной лошади, платили в Ковенской губ. около 600 тыс. руб. в год прямых налогов, не считая выкупных платежей, которые до 1906—1907 гг. составляли около 900 тыс. рублей в год, и государственных сборов. На плечи беднейшего крестьянства падала и основная часть натуральных повинностей, которая составляла в денежном выражении около 450 тыс. руб. в год.

4. Особенно тяжело падало на плечи основной массы крестьян бремя косвенных налогов, которые, по расчетам автора, в 4—5 раз превышали общую сумму прямых налогов. Общее налоговое бремя значительно увеличивалось и из-за платежей и сборов церкви и духовенству.

Ввиду того, что крестьянская беднота и среднее крестьянство составляли $\frac{4}{5}$ (82%) общего числа дворов, то именно они и уплачивали наибольшую часть косвенных налогов, которыми облагались употребляемые ими предметы.

Для уплаты налогов трудовое крестьянство должно было отдавать и часть необходимого продукта. Налоги усиливали обнищание основной массы крестьян и ускоряли процесс экспроприации их хозяйств.

Обогащение крупных кулацких хозяйств, уплата ими налогов из прибавочной стоимости и переложение части налогов на бедное крестьянство, показывает, что крупным хозяйствам было нетрудно уплачивать налоги.
